

Új perspektívák a nyelvtudományban: a digitalizáció és a XXI. századi társadalmi kérdések hatása a nyelvészeti kutatásra

Baranyiné Kóczy Judit
Széchenyi István Egyetem, Győr

1. Bevezetés

Az elmúlt években több szempontból felvetődött az a kérdés, hogy miként jellemezhető a tudományos kutatás és a társadalom kapcsolata, hogyan profitálhat jobban a hétköznapi ember a kutatási eredményekből, és milyen mértékben szükséges a tudományos munkának választ adnia a társadalom aktuális problémáira. Ehhez kapcsolódik a tanulmány két fő kérdése, amely a nyelvtudomány szemszögéből kísérel meg választ adni a következő két kérdésre:

1. Hogyan függ össze a nyelvészeti kutatás a társadalmi fejlődéssel és diskurzussal?
2. Hogyan formálják a nyelvtudomány kutatási eredményei a társadalom szemléletét az élet különböző területeire vonatkozólag?

A vizsgálat egy napjainkban formálódó nyelvészeti terület, a kulturális nyelvészet példáján mutatja be, hogy egy új kutatási terület létrejöttét nagymértékben a korszerű és releváns társadalmi kérdések határozzák meg. Másfelől rámutat arra is, hogy a nyelvtudomány által feltárt jellemzők, tendenciák komoly hatással vannak a társadalom szemléletére akár a hétköznapi jelenségek értelmezésében is.

A tanulmány felépítése a következő. Elsőként a nyelvtudomány elméleti kereteinek fejlődését tekintem át (a strukturalista szemlélettől a kulturális jelentésig), majd bemutatom a kulturális nyelvészet hatókörét és módszertanát; ezután egy esettanulmányt vázolok, a VÉR⁵⁰ kulturális konceptualizációinak feltárását a magyar nyelvben; végül a digitális környezetben megvalósuló nyelvészeti kutatás lehetőségeit összegzem.

2. Paradigmaváltások a nyelvtudományban: a generatív nyelvésztől a kulturális nyelvészetig

A nyelvtudomány története folyamán több paradigmaváltásnak lehettünk tanúi, amelyek a nyelv fogalmának értelmezése és a nyelvészeti vizsgálatok hatókörének, fókuszának (újra)definiálása nyomán következtek be. A kulturális nyelvészet szempontjából két lényeges váltást érdemes említeni, amelyek meghatározták a XX. század második felének nyelvtudományi kutatásait. Az ötvenes évek közepétől több évtizeden keresztül Noam Chomsky generatív nyelvészeti elmélete volt alapvető hatással a nyelvészeti vizsgálatokra. Eszerint a nyelvtan olyan pontosan megfogalmazott szabályok összessége, amelyekkel szavak kombinációit, azokból pedig grammatikailag helyes mondatokat generálhatunk. Ezt követte az 1960-as években az M.A.K. Halliday nevével fémjelzett funkcionális nyelvészeti szemléletváltás, amely nagymértékben a chomskyánus elméleti keret hiányosságaira érkezett válaszul. A funkcionális nyelvészet fő állítása az, hogy a nyelv nem csupán szabályok rendszere, ezért a nyelvészeti vizsgálatok kiindulási alapja nem lehet formális jellegű. A nyelv elsősorban nem struktúráként definiálható, hanem az emberek közötti kommunikációs eszközként. A funkcionális nyelvészeti megközelítés a forma és a jelentés összefüggését hangsúlyozza, így a nyelvtant jelentésképző forrásnak tekinti. Bár a funkcionális nyelvészet

---

⁵⁰ A kognitív szemléletű nyelvtudományi kutatás konvenciója szerint a fogalmakat kis kapitális betűtípussal jelezzük.

terminus számos különböző nyelvészeti elméletet és módszert foglal magába, ezeket átfogóan jellemzi a nyelv megközelítésének a kommunikatív, használatalapú, szöveggközpontú, kontextus által meghatározott szemlélete, amelynek empirikus jellegű vizsgálaton kell alapulnia.

A funkcionális nyelvészeti irányzatokon belül az egyik legnagyobb hatású irányzat a kognitív nyelvészet, amely az utóbbi néhány évtized nyelveleírési keretét megszabta. A kognitív nyelvészet megjelenését olyan jelentős művek jelezték, mint Lakoff és Johnson's *Metaphors We Live By* (Hétköznapi metaforáink, 1980), amely a metaforakutatást alapozta meg, vagy Langacker kognitív grammatikája (*Foundations of Cognitive Grammar I–II.*, 1987, 1991), amely a nyelvi szerkezet és a jelentés viszonyának újszerű szemléletét írja le. Habár a kognitív nyelvészet távolról sem tekinthető homogén tudományterületnek, sokkal inkább a nyelv különböző aspektusaira irányuló, egymással részleges átfedésben lévő megközelítési módszerek halmazának, azonban minden irányzatát áthatja az a cél, hogy hidat képezzenek a nyelv és a mentális képességek között, mivel azt feltételezik, hogy a nyelv a megismerés részét képezi, a nyelvi képesség pedig szorosan összefonódik más kognitív folyamatokkal. A kognitív nyelvészet jelentésalapú kerete lényegében új megvilágításba helyezi a nyelv több aspektusát, így a fogalmak és a nyelvi reprezentáció viszonyát, a nyelvi szintek kapcsolatát, a nyelvten és a jelentés viszonyát, vagy a metafora szerepét a jelentésképzésben.

A holisztikus perspektíva azt is jelenti, hogy a nyelvi tevékenység leírásához nemcsak a nyelvi jelenségeket szükséges együttesen szemlélni, hanem a nyelven kívüli tényezőket is számba kell venni. A legfontosabbak ezek közül a nyelv biológiai és a kulturális beágyazottsága. A biológiai tényező, azaz a nyelv, a kogníció és az emberi test kölcsönhatásának feltárása a 80-as és a 90-es években főleg a nyelvek univerzális jellemzőinek azonosítását eredményezte. Újabban, a kulturális variancia iránti érdeklődés előtérbe helyeződésével, számos kutatás irányul a nyelvi jelenségek kulturális meghatározottságára, beleértve a szemantikai, a grammatikai és a pragmatikai elemeket.

A nyelv kognitív-kulturális vonatkozását feltáró kutatók számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy olyan interdiszciplináris elméleti és módszertani keretre van szükség, amely egyéb, kultúrát tárgyukká tevő tudományterületek eredményeit egységesíti; ezek a kulturális antropológia, a néprajz, a szociológia, a filozófia, a pszichológia, a vallás vagy a komplexitás tudománya. Erre a szemléletre alapozva született két újszerű elmélet *kulturális nyelvészet* néven, elsőként Palmer (1996) majd később Sharifian (2003, 2017ab)⁵¹ megfogalmazásában. A jelenlegi dolgozat az utóbbi elméleti keretet veszi alapul.

A nyelvtudományban a XX. század második felében bekövetkezett két nagy paradigmaváltás, amely a generatív nyelvészettől a kulturális nyelvészet megjelenéséig tartó fejlődési folyamatot jellemezte, távolról sem a nyelvészet ad hoc, más diszciplináktól független tudományos fejleménye. A kutatási irányvonalakat egyfelől a kognitív pszichológiával párhuzamosan a kognitív képességek és a nyelv viszonyának kérdése, másfelől pedig a társadalmi vonatkozású témák iránti érdeklődés felerősödése alakította, így a társadalom és a nyelv, a (természeti, szociális, történelmi, vallási) környezet hatása a nyelvre és vice versa. Jelenleg talán minden eddigieknél időszerűbb kérdés az, hogy a világ különböző tájain élő közösségek többé-kevésbé hasonló világnézettel rendelkeznek-e, hogy a kulturális vonatkozású kérdések megérthetők-e és megoldhatók-e a nyelv tanulmányozásán keresztül, valamint a nyelvhasználat mennyiben közösségi és milyen mértékben köthető az egyénhez. Összefoglalva,

[...] amit ma a kognitív és kulturális nyelvészeti kutatások eredményeképpen tapasztalunk, az a megnövekedett érdeklődés olyan nyelvi vizsgálatok iránt,

---

⁵¹ Sharifian elméleti keretét nagy kezdőbetűk alkalmazásával (*Cultural Linguistics*) szokták megkülönböztetni a Palmer és mások által referált kulturális nyelvészettől.

amelyek a természetes nyelvre nem egy speciális autonóm kognitív képességként tekintenek, hanem a nyelvi jelenséget kognitív képességek és szociális kompetenciák kölcsönhatásaként kezelik. A verbális interakciót különféle szociális és kommunikációs kontextusban tanulmányozva feltételezhetjük, hogy a nyelvhasználatban sokrétű kognitív, affektív, szociális és kulturális sémák bevonása szükséges ahhoz, hogy adott kontextusba és szituációba ágyazott diskurzus jöjjön létre (Baranyiné Kóczy–Komlósi 2019: 120, saját fordítás).

Mint említettem, a nyelvészeti kutatásra hatással vannak más tudományterületek eredményei is, úgymint a pszichológia vagy a társadalomtudományok, hiszen a középpontba állított kérdések gyakran hasonló irányba mutatnak. Emellett az is elmondható, hogy a kultúra szerepének jelentőségét számos nézőpontból felvetették, például a kulturális evolúció és a biológiai evolúció viszonyának a kérdéskörében (Boyd–Richerson 1985; Givón 2002; Tomasello 2002), vagy a természet és a kultúra dualisztikus szemléletére vonatkozó kritikákban (Pléh–Csibra–Richerson 2014). A nyelvtudományban a XX. század közepéig meghatározó nézettel ellentétben a nyelv vizsgálatának hatókörét nem lehetséges és nem is érdemes lehatárolni, éppen ellenkezőleg: mindazokat a tényezőket be kell vonni a kutatásba, amelyek a nyelvi tevékenységre hatással vannak. A kulturális nyelvészet létrejötté éppen a nyelvtudomány és más tudományos területek közötti kapcsolatok szorosabbá válásának az eredménye. Ezzel egyidejűleg fontos szempont a valós nyelvhasználat feltárása, amely a korpusz nyelvészeti vizsgálatok jelentőségét emeli ki a grammatikai, szemantikai és pragmatikai kutatásokban is. Mindezt a digitális korban létrejövő adatbázisok (Magyar Nemzeti Szövegtár, MNSz.) vizsgálata teszi lehetővé.

3. A kulturális nyelvészet vizsgálati hatóköre és módszerei

A kulturális nyelvészet olyan multidiszciplináris nyelvészeti irányzat, amelynek célja a kultúra hatásának vizsgálata az emberi élet különböző, dinamikusan változó területeire és azok megnyilvánulására a nyelvi tevékenységben. A kulturális nyelvészeti kutatás hatóköre egy kulturális közösséget jellemző megismerési rendszernek és a hozzá kapcsolódó nyelvi realizációknak a fölfejtése és a kettő közötti viszony elemzése. A tudományterület hangsúlyozottan empirikus jellegű, így az elméleti keret megalapozásán túl az elemző módszertani eszköztár fejlesztésére is nagy hangsúlyt helyez: a korpuszelemzést diskurzuselemzéssel és kérdőíves vizsgálatokkal egészíti ki. A digitális környezetnek köszönhetően a vizsgált adatokra és feldolgozásukra a következők jellemzők:

- online források elérhetők (pl. közösségi fórumok);
- nagyobb mintavétel;
- valós idejű adatok;
- könnyebb anyaggyűjtés;
- nagyobb diverzitású minta;
- reprezentatívabb minta.

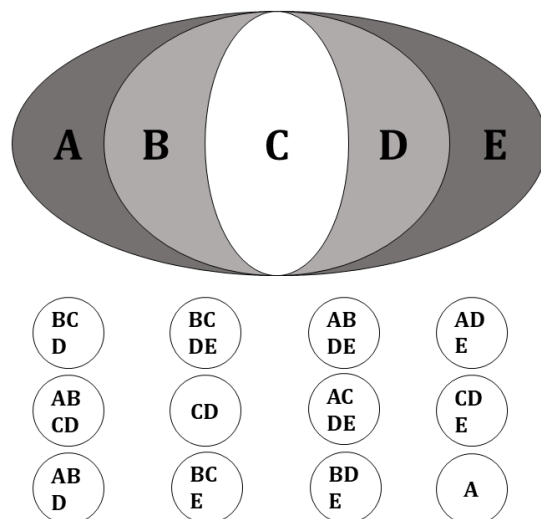
A nyelv, a kultúra és a konceptualizáció vizsgálata olyan diszciplínák elméletének és módszertanának az integratív szemléletében valósul meg, amelyeknek az eredményeit eddig egymástól elkülönülve ismerhettük meg. Ilyen tudományterületek többek között a következők:

- kognitív nyelvészet;
- alkalmazott nyelvészet;
- kognitív pszichológia;
- szociolingvisztika;
- kognitív antropológia;

- antropológiai nyelvészet;
- folklorisztika;
- néprajz;
- korpusznyelvészet.

A kulturális nyelvészeti kutatások a nyelvészet számos területére kiterjednek, hiszen a kulturális konceptualizációk (ld. alább) megjelennek egyfelől a nyelv több szintjén, másfelől szinte minden tematikus vagy diskurzustípus irányából megközelített jelenségben (pl. szövegtípusok vizsgálata, metaforakutatás, érzelemlifejezés, politikai diskurzus, a percepciók ígék vizsgálata, a testesültség, a térmetaforák, az udvariasság kutatásában). Értelemszerűen fontos szerepük van az interkulturális kommunikációban, a nyelvoktatásban és -elsajátításban vagy -tanulásban is.

A kulturális nyelvészet a kulturális konceptualizációt vizsgálja, amely egy kulturális közösség világra vonatkozó tapasztalatainak a kulturális értelmező kerete által meghatározott fogalmi konstruálása. Az így létrejövő kulturális konceptualizációk olyan fogalmi szerkezeteknek tekinthetők, amelyek egy adott közösség kultúrájába ágyazódnak, azaz valamilyen módon reprezentálják a közösség ismereteit és vélekedéseit az életről, a világmindenségről, a vallásról, a környezetről, az érzelmekről stb. (Sharifian 2015: 477). A konceptualizációkat, mint a kulturális megismerést megjelenítő fogalmi rendszer „csomagjait”, egy csoport tagjai az egymással folytatott interakciók során folyamatosan alakítják és megerősítik. Azonban a konceptualizációkra vonatkozó tudás az egyedek között nem egyforma, hanem heterogén módon (Hutchins 1994; Sharifian 2011: 21), a családi hasonlóság elve szerint oszlik meg (Rosch–Mervis 1975): egy adott kulturális modellről egy kulturális csoport bizonyos tagjai többet tudnak, mint mások (Sharifian 2008: 124; vö. Borofsky 1994). Ez azt jelenti, hogy a kulturális modellekről alkotott tudás, a kulturális orientáció kontinuumot alkot.

1. sz. ábra: A megosztott, emergens kulturális megismerés modellje (Sharifian 2011: 6)

A kulturális konceptualizációk halmaza olyan átfogó kategória, amely az emberi kogníció többféle termékét foglalja magába és a közösségre jellemző fogalmi rendszert közvetíti a nyelvben. A kulturális konceptualizációk típusai a kulturális modellek, sémák, kategóriák és metaforák (Sharifian 2003, 2017a). A kulturális modellek egy kulturális közösség megismerő tevékenységének építőelemei, a világról alkotott elképzeléseink kulturálisan meghatározott mentális reprezentációi (Kövecses–Benczes 2010: 88, Quinn–Holland 1987: 4). A kulturális sémák olyan vélekedések, normák és elvárások, amelyek az emberi viselkedéssel kapcsolatosak. Ilyenek például az esemény-sémák (KARÁCSONY), az érzelmsémák

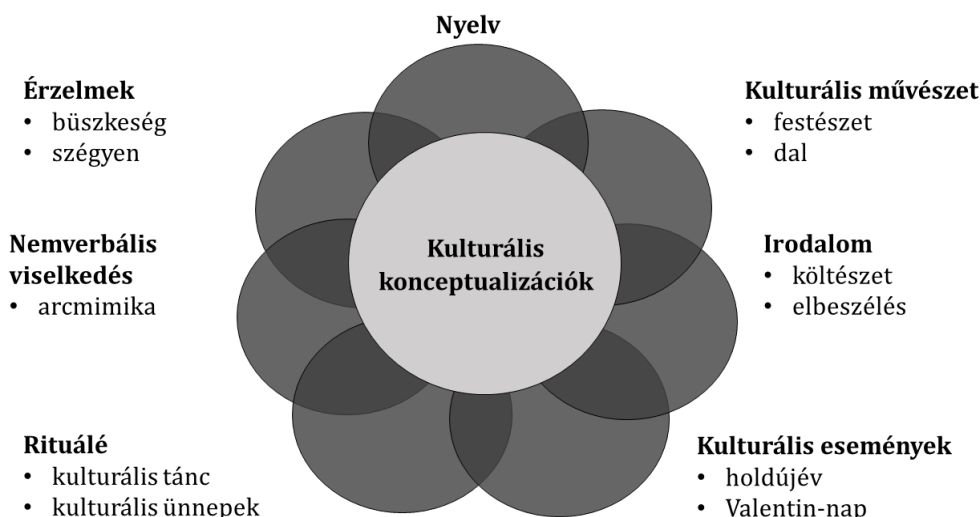
(BÜSZKESÉG, HARAG), a képi sémák (azaz „a fizikai és szociális tapasztalatokhoz kötődő ikonikus képek”, Palmer 1996: 66) vagy a szerepsémák (pl. a nemi szerepek viselkedési mintázataira vonatkozó elvárások).

A kulturális kategóriák fogalma a kategorizáció műveletéhez kapcsolódik (Rosch 1978), elsősorban a lexikonban jelenik meg, és főként tárgyak, események, helyzetek, mentális állapotok, tulajdonságok, viszonyok fogalmi kategóriáinak kijelölésére és alkalmazására vonatkozik (Glushko et. al 2008: 129). Például ilyen kulturális kategória az ESKÜVŐ, amelyet megkülönböztetünk az ELJEGYZÉS vagy a VACSORA kategóriájától (Sharifian 2017a: 15), vagy a színkategóriák, az életkor (ÖREGSÉG), az események (KÍNAI OPERA, vö. Yu 2017), vagy a rokonsági kategóriák. A magyar nyelvben kulturális kategória például a VÖRÖS és a PIROS színek, a MAGYAR VIRTUS mint tulajdonság, vagy a SZALAGAVATÓ BÁL, MOHÁCS és TRIANON mint események. Ezeknek a fogalmaknak egy része kulturális sémaként is felfogható, azonban míg a kategorizáció a bizonyos jegyeken alapuló fogalmi elhatárolást jelenti, addig – például az ESKÜVŐ kapcsán – a sémaként való értelmezés az esemény részletes jegyeit, forgatókönyvét is tartalmazza.

A kulturális metaforák alapvetően fogalmi metaforák (Lakoff–Johnson 1980), azonban definitív tulajdonságuk az is, hogy egy közösség kulturális tapasztalatát, hiedelmeit, vallási-világnézeti szemléletét reprezentálják (Baranyiné Kóczy 2017; Kövecses 2015; Mulsoff 2015, 2017). A metaforák kultúraközi különbségei a forrás- és céltartományok közötti megfeleltetések eltéréseiben, vagy például egy generikus séma specifikálásában is megfigyelhetők. Ezek különböző fizikai, társadalmi, kommunikatív szituációs stb. tapasztalatból és más kognitív preferenciákból erednek, ahol minden esetben kulturális hatással kell számolni (Kövecses 2005: 232, 246). A metafora szemantikai szerkezetét, használatát, konnotációit univerzális és kultúraspecifikus jegyek egyaránt alkotják; kulturális metaforáról az utóbbi jegyek azonosíthatósága és a kulturális kognícióban való beágyazottság mértéke függvényében beszélhetünk (Baranyiné Kóczy 2017).

A kulturális metaforák alapvető konceptualizációinak és jelentésképző műveleteinek feltárása egészen más módot kíván, mint csupán megvizsgálni a [hozzájuk kapcsolódó] generikus metaforákat. Ez a módszer valójában nem mutatja meg a lényegi jellemzőiket. A kulturális metaforák abból a nézőpontból szemlélve fontosak, hogy *mennyire jellemzőek egy kultúrában* (a kultúraközi dimenzió bevonásával) és *milyen különleges jelentéssel bírnak egy kulturális csoport számára* (Baranyiné Kóczy 2018: 223, saját fordítás).

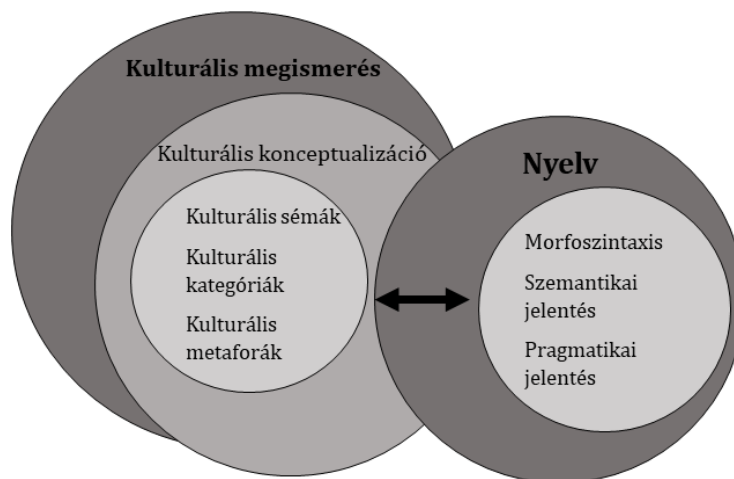
A közösségek a kulturális megismerésbe ágyazódó konceptualizációkat más és más vehikulumokon (hordozókon) keresztül fejezik ki (Sharifian 2011: 12); ezek lehetnek nyelvi és nem nyelvi jellegűek is, pl. kulturális események, rituálék, nonverbális viselkedési formák, érzelmek, vizuális alkotások stb. (2. sz. ábra).

2. sz. ábra: A kulturális konceptualizációk kapcsolódása az egyes tudományterületekhez és tartományokhoz (Sharifian 2017a: 6)

A különböző kulturális vehikulumok nem választhatók el élesen egymástól, hanem együttesen, integratív módon szemlélendők, hiszen gyakran azonos kulturális konceptualizációkat jelenítenek meg. Így például a magyar népi kulturális kogníciót reprezentáló népdalok szövegeit a folklór, a néprajz vagy a népzene tudomány eredményeinek bevonásával szükséges elemezni.

A kulturális konceptualizációk a nyelv több szintjén megjelennek, így a grammatika, a szemantika vagy a pragmatika dimenzióiban.

3. sz. ábra: A kulturális konceptualizációk és a nyelv (Sharifian 2017a: 3)

A kulturális konceptualizációkkal kapcsolatban több jellemzőt szükséges megemlíteni. Egyfelől azt, hogy a kulturális konceptualizációk többnyire mélyen beágyazottak egy egyén tudatában, hiszen nemcsak a nyelvhasználatban jelennek meg. A kulturális konceptualizációk ismerete nélkül egy szöveg egyik nyelvről a másikra való áttünetése, fordítása nem lehet pontos és félreértésekhez vezethet. Azok a kulturális konceptualizációk, amelyeket az egyén a saját kulturális kontextusában elsajátít, és természetes módon az anyanyelvével kifejez, egy újabb nyelv megtanulása esetén részben megjelenhetnek az új nyelv kifejezőmódjában is. A nyelvtanulásban tehát a nyelvvel egyidejűleg a kulturális modellek megismerése is nélkülözhetetlen (pl. udvariassági sémák, esemény-sémák).

A második, ezzel összefüggő jellemző az, hogy amikor egy kulturális közösség egy új nyelvet vesz fel a saját nyelve mellé, vagy lecseréli azt, akkor a közösség eredeti nyelvében (és világnézetében) kifejeződő kulturális konceptualizációk az új nyelvben is megjelenhetnek. Erre példa az ausztrál őslakosok angol nyelvű megnyilatkozásai (akiknek többsége nem beszél az őslakos nyelvet). Így például abban a szülőföldről tett megnyilatkozásban, hogy *this Land is me/this Land is us* (ez a föld én vagyok, ez a föld mi vagyunk), az ausztrál őslakosok világnézete jelenik meg, amely szerint az ősök különböző természeti tárgyak formájában (kövek, fák stb.) a föld részeivé váltak (AZ ŐSI LÉNYEK MINT A FÖLD RÉSZEI), ezért az őslakosok magukat is a földdel együttesen létező entitásoknak tekintik (Sharifian 2017a: 53–55).

A kulturális konceptualizációkkal kapcsolatos jelenség a *rekonceptualizáció*, amely a kereskedelem, a gyarmatosítás vagy a globalizáció eredményeképpen következhet be. A rekonceptualizáció folyamán két beszélőközösség fogalmi rendszere kölcsönhatásba kerül, és ekkor az egyik közösség kulturális megismerésébe ágyazott kulturális modell átkerül a másik közösség megismerési rendszerébe, azonban átalakított, adaptált formában (Sharifian 2017a: 33). Ilyen például a KARÁCSONYY eseménykategória/séma bekerülése a nem keresztény közösségek fogalmi rendszerébe, ahol az eseményséma részei, pl. KARÁCSONYI ÜNNEPLÉS, KARÁCSONYI AJÁNDÉK, KARÁCSONYI ÉTEL/ITAL új tartalmat kapnak vagy eltűnnek, míg helyettük új elemek kerülnek a sémába, pl. KARÁCSONYI PARTI. A magyar közösségi tudatban a KARÁCSONYY kulturális konceptualizációjának egyik formája a néphagyományban található, ahol az eseményséma része pl. a BETLEHEMEZÉS, a KÁNTÁLÁS, az OSTYAHORDÁS, egyes területeken a PÁSZTOROK KARÁCSONYI VESSZŐHORDÁSA (Dömötör 1990: 228–244). Újabban a KARÁCSONYYT egyesek már nem VALLÁSI ÜNNEPKÉNT, hanem CSALÁDI ÜNNEPKÉNT vagy KERESKEDELMI ÜNNEPKÉNT konceptualizálják.

A kulturális konceptualizációk alakulása, bővülése mellett szót kell ejteni az őket veszélyeztető jelenségekről is. Ilyen legfőbb tényező a nyelvvesztés, a kisebb beszélőközösségek nyelvének és a bennük reprezentálódó kulturális modellek egy részének az eltűnése. Ezeket a nyelveket „veszélyeztetett” nyelveknek hívjuk, míg a bennük rejlő konceptualizációkat hasonlóan nevezhetjük veszélyeztetett metaforáknak stb., mint arra az Idström és Piirainen szerkesztette *Endangered metaphors* című könyv is utal (2012). Egy nyelv megszűnése a szólásaiban, gyermekverseiben stb. rejlő konceptualizációk eltűnését eredményezi, bár a közösség világnézetének egyes elemei fennmaradhatnak. A másik tényező a globalizációs folyamatokkal összefüggésbe hozható „digitális kor” változásait érinti. Komlósi arra hívja fel a figyelmet, hogy „a közösségi kulturális reprezentációk fennmaradását nem biztosítják a jelenlegi digitális környezet körülményei, amelyek töredezett narratívák sokaságát termelik az információfeldolgozás alternatív módjainak köszönhetően” (Komlósi 2016a, saját fordítás, vö. Komlósi 2016b, 2017). A digitális közösség tagjait szemlélve olyan hálózatról beszélhetünk, amelyet különböző kulturális közösségekhez tartozó kognitív entitások alkotnak, akik a digitális és a virtuális környezetben jól tájékozódnak. A *kognitív entitás* fogalma itt nemcsak emberi, hanem mesterséges intelligenciával rendelkező entitásokra is kiterjed (Komlósi–Waldbuesser 2015). Az információtöredékek, amelyeket a hálózat tagjai megosztanak, olyan kulturális kontextusba ágyazódnak be, amelyet a többi entitás nem ismer, ezért egy új kontextus teremtésének a rugalmas építőköveivé válnak (Komlósi 2016a).

A kulturális nyelvészet jelenlegi fő kutatási témakörei a következők:

- kulturális konceptualizációk a vallásban;
- az állatok kulturális konceptualizációi (pl. frazémákban);
- a rokonság kulturális konceptualizációi;
- a nemi szerepek kulturális konceptualizációi;
- udvariasság/udvariatlanság;
- politikai diskurzuselemzés;

- kulturális konceptualizációk a tulajdonnevekben;
- interkulturális pragmatika;
- az angol nyelv változatai a világon;
- kulturális konceptualizációk a fordításban;
- interkulturális rekonceptualizáció (pl. karácsony, Halloween);
- kulturális nyelvészet és a nyelvoktatás/nyelvtanulás;
- diakrón kulturális nyelvészet.

A kulturális nyelvészet szempontjából releváns kutatási témák sokféle nyelvészeti területhez kapcsolódnak, mint az interkulturális kommunikáció, a nyelvoktatás, a fordítás, a névtan stb. Emellett több nyelvészeten kívül eső témát érintenek, mint a vallás, a politika, a nemi szerepek, az udvariasság, a családi kötelek és egyéb témák. Mindez jelzi azt a holisztikus perspektívát, amelyet a kulturális nyelvészet képvisel. Mivel a multidiszciplináris terület viszonylag új, jelenleg is alakulóban lévő diszciplína, ezért a kutatási hatóköre és az idekapcsolódó témák halmaza folyamatosan bővül.

4. Esettanulmány: A VÉR kulturális konceptualizációja a magyar nyelvben

A vérhez mind a nyugati, mind az egyéb kultúrákban kiterjedt szimbolika fűződik: vitalitással, szenvedéllyel, étellel, családi kötélekkel, de egyúttal halállal és agresszióval is asszociálják. Victor Turner antropológus szerint a vér domináns rituális szimbólum (Turner 1977), amelynek figuratív használatával kapcsolatban elsősorban a faj, eredet jelentés vált elterjedté (Mulsoff 2007), valamint az érzelmekkel való kapcsolat: a vér lehülése, pl. *megfagyott a vér az ereiben* (angolban: *blood running cold*) a félelmet jelenti (Kövecses 1990), míg a vér megemelkedett hőmérséklete, pl. *felforr a vére* (angolban: *boiling blood*) dühöt (is) jelez a két nyelvben (Kövecses 1990, 2002; Lakoff–Kövecses 1987).

A vér metaforikus jelentéseinek feltárását célozza Charteris-Black (2001) a Bank of English korpuszon végzett vizsgálata, amelyben három fő, univerzálisnak tűnő „fogalmi kulcsot” (conceptual key) azonosít, ezek A VÉR A ROKONSÁG HELYETT, A VÉR AZ ÉLET HELYETT és A VÉR VÉRMÉRSÉKLET. A szerző a fogalmi kulcs terminust úgy értelmezi, mint olyan „alapvető állítás[t], amely a nyelv és a gondolkodás között hidat képez. Tartalmazhat fogalmi metaforát, fogalmi metonímiát, konvencionális forogatókönyveket vagy a hétköznapi tapasztalatból levont más típusú tudást” (Charteris-Black 2000: 282, *saját fordítás*). Charteris-Black a vér és az érzelmek kapcsán megállapítja, hogy ezek a metaforák az ÉRZELEM TARTÁLYBAN LEVŐ FOLYADÉK fogalmi metaforára mint alapvető képi sémára vezethetők vissza, amely egyébként számos érzelmek konceptualizációjában is felfedezhető (Kövecses 1990). A vér tehát az a folyadék, amellyel a testet mint tartályt megtölti vagy a testből kiürül (Charteris-Black 2001: 273).

A VÉR konceptualizációjának, figuratív használatának magyar nyelvi vizsgálata alapján a fő kategóriái a következők:

- A VÉR mint SZÍN: *vércse, vörheny, vérnarancs*
- A VÉR mint HALÁL: *vérontás, vérdíj, vér tapad a kezéhez, első vérig*
- A VÉR mint ROKONSÁG: *testvér, vérbeli főnemes, kékvér, vérrokon*
- A VÉR mint EMBERI TERMÉSZET: *vérmes, halvérű, könnyűvérű, sűrű vérű, heves vérmérsékletű*
- A VÉR mint ÉLETERŐ/TARTALOM: *vérbő, vérszegény, vérpezsdítő, vérszívó*
- A VÉR mint ÉRZELEM: *vérgőzös, vérszemet kap, felforr a vére, megfagy az ereiben a vér*
- A VÉR mint INTENZITÁS: *vérgazdag, vérig egyszerű, vérprofi*
- A VÉR mint VÉGZET (pl. *elküldi a vérbe, menjen a vérbe*)

Az egyes konceptualizációk gyakran kulturális modellekben gyökereznek, amelyek a magyar hagyományokon és hiedelmeken alapulnak. Ezeket a korrelációkat szemlélteti az 1. táblázat, amelyben kiemeltem három konceptualizációt (A VÉR MINT ROKONSÁG, A VÉR MINT INTENZITÁS, A VÉR MINT VÉGZET), amelyekről az első (rokonság) esetében elmondható, hogy csak részleges adatot kaphatunk a hagyományos kézikönyvi adatokból, holott a Szövegtárból bizonyítékot nyerhetünk arra, hogy még a mai magyar társadalomban is él az a (tév)hit, hogy a vér a rokonság, genetikai állomány hordozó anyaga:

- a) *Tulajdonképpen nem tudom, hogy a véradás jó dolog vagy sem, ezen sokszor gondolkoztam már. Sokszor úgy érzem, természet ellen való dolog, a vér az nem csak egy folyadék.*
 b) *Én azért nem adok vért, mert megőrzöm a tisztaságot! Nem adom senkinek a tisztán öröklött vérem, hogy aztán továbbvigye valami mutáns...!*

A másik két konceptualizációról, mint az INTENZITÁS és a VÉGZET, csupán a digitális korpuszból szerezhettünk ismeretet.

Kulturális konceptualizációk	Kapcsolódó kulturális modellek
A VÉR MINT SZÍN	A VÉR A PIROS SZÍN PROTOTIPIKUS HORDOZÓJA
A VÉR MINT HALÁL	MÁRTÍRSÁG ELSŐ VÉRIG TARTÓ PÁRBAJOZÁSI TRADÍCIÓ
*A VÉR MINT ROKONSÁG	A VÉR A GENETIKAI ÁLLOMÁNYT ÉS KARAKTERT HORDOZÓ ANYAG A VÉRSZERZŐDÉS ÉS A VÉRTESTVÉRSÉG RÍTUSA A VÉRBOSSZÚ HAGYOMÁNYA
A VÉR MINT EMBERI TERMÉSZET	A NÉGY TESTNEDV ELMÉLETE
A VÉR MINT ÉLETERŐ/TARTALOM	VÁMPÍROK A NÉPHITBEN A NÉGY TESTNEDV ELMÉLETE
A VÉR MINT ÉRZELEM	A NÉGY TESTNEDV ELMÉLETE: A VÉR MENNYISÉGÉNEK ÉS HŐMÉRSÉKLETÉNEK KIEGYENSÚLYOZATLANSÁGA NEGATÍV ÉRZELMEKET EREDMÉNYEZ
*A VÉR MINT INTENZITÁS	A vér látványa extrém helyzetben kerül elő, intenzív mentális állapotot idéz elő. A VÉR MINT HALÁL és a VÉR MINT ROKONSÁG konceptualizációból ered.
*A VÉR MINT VÉGZET	A MÁSIK EMBER DEGRADÁLÁSA, ELPUSZTÍTÁSA, BETEGSÉGBE KÜLDÉS A MÁSIK EMBER DEGRADÁLÁSA, ELPUSZTÍTÁSA, VISSZAKÜLDÉS A SZÜLETÉSBE

1. sz. táblázat: A VÉR kulturális konceptualizációi és releváns kulturális modelljei (Baranyiné Kóczy, bírálat alatt)

5. Összegzés: a társadalmi kontextus és a nyelvtudomány kölcsönhatása a XXI. század elején

A kulturális nyelvészet kialakulásának folyamatának, kutatási célkitűzéseinek és módszereinek áttekintése után röviden összefoglalom azt, hogy a) milyen társadalmi, tudományos, technikai folyamatok játszottak szerepet ennek a diszciplínának a kialakulásában és b) a kulturális nyelvészei kutatás eredményeiből miként profitálhat a társadalom.

A kulturális nyelvészet mint multidiszciplináris nyelvészeti paradigma létrejöttében meghatározó szerepe volt annak a növekvő érdeklődésnek, amely a kultúrával kapcsolatos témákat övezi, ennek részeként pedig az a szükséglet, hogy a különböző kommunikációs formákban megvalósuló kultúráközi különbségekről és hasonlóságokról részletesebb képet

kapjunk. A digitális környezet térnyerése is jelentősen elősegíti a kultúrák kölcsönhatását (kontrasztjait vagy keveredését), így a kommunikáció kulturális meghatározottságának tematizálását. Másfelől a tudományos kutatásokban általános trend a holisztikus szemlélet elterjedése, ezáltal a multidiszciplinaritás irányába való elmozdulás. Végül egyre hangsúlyosabbá válik a kutatások hétköznapi relevanciája (ehhez kapcsolódik a tudománykommunikáció is), a kulturális nyelvészet pedig választ adhat az emberi lét egyik alapvető területén megfogalmazódó kérdésekre, a kulturális közösségek közötti kommunikációt meghatározó tényezőkre.

A diszciplínát támogató tényezők közül meg kell említeni a digitális környezet szerepét, amely lehetővé teszi, hogy a kutatók a nyelvi és a nem nyelvi adatokat együttesen, átláthatóbban szemléljék; a források, adatok és korpuszok kiterjedt összehasonlító vizsgálatokra alkalmasak; lehetővé válik a nagy mennyiségű adatok (big data), valós idejű adatok (real-time data) és nyelvközi adatok tanulmányozása; a kvalitatív kutatás kiegészíthető a társadalmi folyamatok étékelése szempontjából nélkülözhetetlen kvantitatív kutatással is. A digitális környezet összességében elősegíti a multi- és interdiszciplináris paradigmák kialakulását és megerősödését.

A tanulmány másik kérdésselvetése az volt, hogy milyen hatással van a kulturális nyelvészeti kutatás a társadalom szemléletére. Elsőként azt szükséges kiemelni, hogy a nyelvet, azaz az emberi kommunikáció elsődleges eszközét a korábbi, struktúraként való felfogással szemben a kulturális nyelvészet komplex módon, az élet egyéb területeivel integrált, fogalmi-kulturális jelenségként közelíti meg. Ezáltal hidat épít a nyelv, a gondolkodás és a kultúra tartományai közé, amelyek az emberi életben is így, egyeséges módon jelenik meg. Rámutat arra, hogy a nyelvészet a mindennapi élet más területeivel szorosan összefonódik, mint a viselkedéskultúrával, a szokásokkal, a vallással, az attitűdökkel, az irodalommal stb. A nyelv kultúraspecifikus jellemzőinek tudatosítása jelentősen segíti a kultúrák közötti megértést és csökkenti az interkulturális félreértést. Összességében a tudományos (ez esetben nyelvtudományi) kutatás olyan releváns és aktuális társadalmi kérdésekre ad választ, amelyek által a tudomány közelebb kerülhet a nem tudományos nyilvánossághoz.

Irodalom

- Baranyiné Kóczy J. 2017. Mi a kulturális metafora? *Magyar Nyelvőr* 140(4): 404–425.
- Baranyiné Kóczy, J. 2018. *Nature, metaphor, culture: Cultural conceptualizations in Hungarian folksongs*. Singapore: Springer Nature.
- Baranyiné Kóczy J., bírálat alatt. *Light-blooded, blood-fumed and blood-rich: Cultural conceptualizations of vér 'blood' in Hungarian*. In: Lewandowska-Tomaszczyk, B. (ed.): *Language, Heart and Mind*. Bern: Peter Lang.
- Baranyiné Kóczy, J.–Komlósi, L. I. 2019. Revisiting Literacy: Changing Learning Paradigms in Digital Culture. *Argumentum* 15: 117–132.
- Borofsky, R. 1994. In: Borofsky, R. (ed.), *On the Knowledge and Knowing of Cultural Activities: Assessing Cultural Anthropology*. New York: McGraw-Hill, 331–334.
- Boyd, R. & Richerson, P. J. 1985. *Culture and the Evolutionary Process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Charteris-Black, J. 2000. Figuration, lexis and cultural resonance: A corpus based study of Malay. *Pragmatics* 10: 281–300.
- Charteris-Black, J. 2001. Blood sweat and tears: A corpus based cognitive analysis of 'blood' in English phraseology. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* 30: 273–287.

- Dömötör T. (szerk.) 1990. *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Givón, T. 2002. *Bio-linguistics*. The Santa Barbara lectures.
- Glushko, R. J.–Maglio, P. P.–Matlock, T.–Barsalou, L. W. 2008. Categorization in the wild. *Trends in Cognitive Sciences* 12(4): 129–135.
- Hutchins, E. 1994. *Cognition in the wild*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Idström, A.–Piirainen, E. 2012. *Endangered Metaphors*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Komlósi, L. I. 2016a. Cognitive Systems, Semantic Constraints and Fragmented Narratives in the Digital Age. *CORELA: Cognition Representation Languages* 14: HS–19 Paper: online
- Komlósi, L. I. 2016b. Digital literacy and the challenges of digital technologies for human learning. In: Dejica, D.–Hansen, G.–Sandrini, P.–Para, I. (eds.): *Language in the Digital Era. Challenges and Perspectives*. Warsaw, Berlin: De Gruyter Open, 162–171.
- Komlósi, L. I. 2017. The Age of Fragmented Narratives: Challenges for the traditional role of cultural conceptualization and social cognition in digital culture. In: Kačmárová, A.–Shatro, B. (eds.): *Challenges of Anglophone Language(s), Literatures and Cultures*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 247–264.
- Komlósi L. I.–Waldbuesser, P. 2015. The Cognitive Entity Generation: Emergent Properties in Social Cognition. In: Baranyi, P. (ed.): *Proceedings of the 6th International IEEE Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom2015)*. Piscataway–Budapest: IEEE, 214–221.
- Kövecses, Z. 1990. *Emotion Concepts*. New York: Springer.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. 2015. *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses Z.–Benczes R. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, G.–Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G.–Kövecses, Z. 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. In: Holland, D.–Quinn, N. (eds.): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 195–221.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, R. W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II: Descriptive Application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- MNSz.=*Magyar Nemzeti Szövegtár* 1998–2003. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. <http://corpus.nyttud.hu/mnsz/>
- Mulsoff, A. 2007. What role do metaphors play in racial prejudice? The function of antisemitic imagery in Hitler's *Mein Kampf*. *Patterns of Prejudice* (41)1: 21–43.
- Mulsoff, A. 2015. Metaphor Interpretation and Cultural Linguistics. *Language and Semiotic Studies* 1(3): 35–51.
- Mulsoff, A. 2017. Metaphor and cultural cognition. In: Sharifian, F. (ed.): *Advances in Cultural Linguistics*. Berlin, New York: Springer-Verlag, 325–344.
- Palmer, G. B. 1996. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin, Texas: University of Texas Press.
- Pléh Cs.–Csibra, G.–Richerson, P. (eds.) 2014. *Naturalistic approaches to culture*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Quinn, N.–Holland, D. (eds.) 1987. *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosch, E. 1978. Principles of categorization. In: Rosch, E.–Lloyd, B. B. (eds.): *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum, 27–48.
- Rosch, E.–Mervis, C. B. 1975. Family resemblances: studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7: 573–605.
- Sharifian, F. 2003. On cultural conceptualisations. *Journal of Cognition and Culture*, 3(3), 187–207.
- Sharifian, F. 2008. Distributed, emergent cultural cognition, conceptualisation, and language. In Frank, R. M. et al. (eds.): *Body, Language, and Mind (Vol. 2): Sociocultural Situatedness*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 109–136.
- Sharifian, F. 2011. *Cultural Conceptualisations and Language: Theoretical Framework and Applications*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Sharifian, F. 2015. Cultural Linguistics. In: Sharifian, F. (ed.): *The Routledge Handbook of Language and Culture*. London, New York: Routledge, 473–492.
- Sharifian, F. (2017a). *Cultural Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Sharifian, F. (2017b). Cultural Linguistics and linguistic relativity. *Language Sciences* 59: 83–92.
- Tomasello, M. 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris.
- Turner, V. 1977. *The ritual process: Structure and antistructure*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Yu, N. 2017. LIFE AS OPERA: A cultural metaphor in Chinese. In Sharifian F. (ed.): *Advances in Cultural Linguistics*. Berlin, New York: Springer-Verlag, 65–87.